

**K některým podnětům Marxova díla
pro výzkum způsobu života v současném
světě*)**

JINDŘICH FILIPEC
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Jedním z podstatných bodů konfrontace Marxova a Leninova projektu člověka a jeho způsobu života se současnou buržoazní sociologickou teorií a praxí formování třídně diferencovaných životních stylů je zásadní sociálně zakotvený protiklad v samotných teoreticko-metodologických a kategoriálních východiscích. V jisté zkratce by bylo možno říci, že komparativní sociologické výzkumy životního způsobu a sociální mobility potvrzují pravý opak základní myšlenky knihy K. Poppera *The Open Society and its Enemies*. Kde totiž vlastně v současném třídně rozděleném světě opravdu je otevřená společnost a kde jsou její odpůrci a její bariéry? Podstata způsobu života lidí a sociální struktura soudobého kapitalismu na straně jedné a reálného socialismu na straně druhé pod povrchem rozporuplných přechodných fenoménů naznačuje, že rozšířená reprodukce kapitálu je stále výrazněji doprovázena redukcí (deformací) osobnosti v interakci se staticky, „nadhistoricky“ koncipovaným sociálním systémem, zatímco naopak současný socialismus se vskutku manifestuje nikoli jako *stav*, nýbrž jako *hnutí* směřující k rozšíření reprodukci a rozvoji individua ve stále širším měřítku, a to na bázi sociálně ekonomické formace *otevřené* vůči takovým radikálním změnám společenského subjektu i jeho determinant, jaké nemají v dějinách obdoby. Dostí přesně — a ovšem z druhé strany barikády — tento fakt vyjádřil R. Aron, když napsal, že „nikdo, s výjimkou marxistů-leninistů, si nepředstavuje nějaký řád radikálně odlišný od dosavadního pořádku“ [Aron 1965 : 32].

V základě tohoto názoru leží obecnější antidialektická koncepce člověka a společnosti, v jejímž rámci stát, vlastnictví, právo a „lidská přirozenost“ vlastně představují a i do budoucna budou představovat „semper idem“. Revoluční sen a projekt vycházející z historické přechodnosti těchto fenoménů je pak ovšem — jak to formuloval ve své knize *Life Chances* R. Dahrendorf — šmahem utopický a zavrženíhodný. A naopak závist a jiné lidské neřesti (jako například pro H. Schoecka či J. Fourastié) nejsou historicky vzniklé a přechodné vlastnosti, ale v lidské přirozenosti na věčné časy zafixované agencie, které podle okolností působí tu jako motor, tu jako kletba lidstva [Dahrendorf 1979; Schoeck 1966; 1979; Fourastié—Bazil 1980].

Marxova koncepce člověka jako klíč pochopení a formování socialistického způsobu života je naproti tomu bytostně dialektická a v pravém slova smyslu historická, otevřená vůči budoucnosti. Navzdory módním teoriím o výlučné autenticitě lidského bytí v oblasti volného času spatřuje jeho rodotvornou podstatu v pracovní činnosti, která ovšem současně 1. mění tuto podstatu a „vlastní přirozenost“ člověka [Marx 1953 : 196] a 2. směřuje v průběhu vývoje komunistické sociálně ekonomické formace k svému „sebezrušení“ a k překonání tradiční dělby práce. To je tedy koncepce člověka v Marxově pojetí

(*) Referát přednesený na zasedání varnské školy konané v Berlíně ve dnech 6.—10. VI. 1983.

dialekticky otevřeně společnosti, zatímco staticky uzavřený systém (jako determinanta i jako program) leží v základě výhledů hlavních proudů současné buržoazní teorie společnosti. Tak na příklad R. L. Heilbroner jako jeden z jejích typických představitelů je přesvědčen, že také budoucí společnost „bude potřebovat — a to ještě naléhavěji než současná — onen potenciál znevýhodněných pracovních sil, jakými jsou ztroskotanci v povolání, příležitostní dělníci a vykořisťované menšiny... kteří by jako dosud byli ochotni česat ovoce, kopat hroby, vytírat podlahu a umývat nádobí“ [Wirtschaftliche 1976 : 228].

Programovým protikladem těchto koncepcí odrážejících a apologetizujících tuto „fixaci sociální činnosti“ (a tím také „konsolidaci našeho vlastního produktu ve věcnou moc nad námi“) je známá Marxova předpověď komunistické společnosti, „kde nikdo nemá nějaký výlučný okruh činnosti, nýbrž každý se může zdokonalovat v jakémkoliv oboru“ [Marx—Engels 1958 : 46—47], rozvinutá Leninem v jeho poznámce k Plechanovovu návrhu *Programu Sociálně demokratické strany Ruska* z roku 1902, v níž zdůraznil nutnost zajistit „svobodný všestranný rozvoj všech členů společnosti“ [Lenin 1953 : 48].

O tento marxisticko-leninský ideál člověka (který je současně cílem i nástrojem utváření socialistického životního způsobu) jsou vedeny letité spory — nesmířitelné, pokud jde o konfrontaci s našimi ideologickými odpůrci a plodné, pokud jde o tvůrčí diskuse vedené na půdě vědy. Naši odpůrci většinou označují tento ideál za nereálný. Právě poslední převraty ve vědě a technice, jakož i jejich kvalitativně odlišné sociálně ekonomické kontexty, potvrzují oprávněnost Marxova a Leninova projektu přeměny a sebezpřeměny člověka předpokládající především revoluční převýchovu společenských poměrů jako vychovatele číslo 1.

Nejde ovšem o nějaký definitivně daný cíl v eschatologickém slova smyslu, ale o dialektický projekt, který je v průběhu svého uskutečňování neustále prověřován a rozvíjen. Socialistický způsob života, který s ním bytostně souvisí, není proto možno chápat jako něco zásadně odlišného od skutečného života lidí v zemích reálného socialismu, avšak nelze jej také pochopitelně ztotožňovat se všemi jeho empirickými, historicky omezenými podobami. Je současně zčásti *skutečností*, zčásti mobilizujícím *programem* a *podnětem* k neutuchajícimu překonávání dosaženého stavu. Proto také v rámci této kvalitativně nové sociálně ekonomické formace vystupuje do popředí historická limitovanost některých tradičních společenských fenoménů, jejichž proměnná podoba si žádá adekvátního kategoriálního uchopení. To má zásadní význam pro vědecké koncipování komparativních výzkumů typu kapitalismus-socialismus, kde často tytéž termíny označují sociální činitele kvalitativně odlišných funkcí, obsahů i významů. Již Lenin považoval za nutné označit například diktaturu proletariátu za stát-nestát. Podobně je tomu s pojetím socialistické dělnické třídy, která tím, že se zorganizovala v panující moc, neprodukuje nějakou „novou třídu“ džilasovského ražení, ale uskutečňujíc svoji vedoucí úlohu přeměňuje diktaturu proletariátu postupně ve stát všelidový a v historické perspektivě tak eo ipso přispívá k odumírání státu vůbec i k svému vlastnímu sebezrušení jako třídy. Z téhož důvodu nelze v komparativních výzkumech životního způsobu a sociální struktury v kontextu socialistických společenských vztahů používat ve stejném smyslu pojmu „vertikální“ a „horizontální“ tak, jako pro společnost kapitalistickou. To se týká i celé řady ukazatelů a aktivit, kde více než o jejich frekvenci nám musí jít o postižení jejich nové dějinné kvality a intence.

Ústřední místo v procesu utváření člověka a jeho způsobu života zaujímá práce. Tuto Marxovu myšlenku někteří sociologové volného času po léta

označují za anachronickou „ideologii práce“, poplatnou situaci devatenáctého století. Ve skutečnosti marxismus nepředstavuje nějakou fetišizaci konkrétně historické podoby práce, ale na základě analýzy její vyhoceného odcizení v podmínkách kapitalismu ukazuje cestu její nevyhnutelné proměny ve svobodnou tvůrčí činnost. To ovšem také znamená překonávání přehrady mezi časoprostorem práce na straně jedné a volného času na straně druhé. Nepochopení této dialektiky práce a volného času se zřetelně projevuje v současné buržoazní sociologické literatuře, která ovšem reflektuje objektivní systémově založenou neřešitelnost s tím spjatých antagonistických rozporů souběžného kapitalismu. Výrazným dokladem toho je i poslední zpráva Římského klubu [Friedrichs—Schaff 1982], která vlastně představuje pozoruhodné svědectví o pravdivosti Marxovy předpovědi, že kapitalismus vytvoří materiálně technickou základnu pro skoncování s prací, v níž „člověk dělá to, co může přenechat věcem, aby to dělaly za něho.“⁽¹⁾ Tyto „materiální prvky pro vývoj bohaté individuality“ však narážejí na hranice v kapitálu samém. Tento rozpor je základem toho, proč „velké naděje“ dvacátého století se postupem let přeměnily ve velkou deziluzi. J. Fourastié, autor bestselleru roku 1950, pojednávajícího o tom, jak kapitalismus s pomocí vědeckotechnického pokroku přinese lidem štěstí, dospěl ve své poslední knize o třiceti „slavných letech Francie“ k následujícímu závěru: „V průběhu těchto třiceti slavných let Francie uskutečnila svou naději... osvobodit lid z těžkých fyzických utrpení tradiční humanity (hlad, epidemie, strasti, nedostatek a bída masy chudých): zde sklídila úspěch. Chtěla však zároveň dosáhnout — a věřila, že je to v jejích silách — prostřednictvím tohoto fyzického pokroku sociální harmonie a osobního štěstí: zde utrpěla krach“ [Fourastié 1979: 267]. Reakce západních teoretiků na tento obecně pocítovaný nesoulad mezi buržoazním typem racionality a naplnění smyslu lidského života je horečná a mnohotvárná. Jedni dospívají k závěru, že jde o obecný úděl „moderní civilizace“ vůbec, která nikde na světě prý nebyla s to sloučit „orientaci na pravdu“ s „orientací na štěstí“ [Weizsäcker 1978: 5—14]. Jinou, dosti rozšířenou reakcí (a formou exkulpce kapitalismu) byly různé teorie obviňující překotné parametry růstu. Úvaha představitelů zemí OECD, nazvaná „*Interfutures — Facing the Future*“ [1979] dospěla k jinému závěru, že totiž meze růstu nejsou fyzické, ale ekonomické, společenské a politické s tím, že hlavní věcí je dosáhnout změny v hodnotových orientacích. Zamlčeným podtextem těchto názorů je zpochybnění „amerického způsobu života“, který více méně invadoval do Evropy a jenž je mimo jiné založen na tom, že 5 % obyvatel světa spotřebovává — pokud jde o některé suroviny — téměř 50 % jejich světové produkce. Soudí se o něm, že stojí na třech pilířích: na expanzi spotřeby, hedonismu a přitažlivosti změny a všeho nového [Jacques Paitra, Futuribles]. Je proto zajímavé, jak tato problematika je dnes artikulována přímo v USA. A. Etzioni ve své poslední knize volá totiž právě naopak po rehabilitaci tradičních hodnot, „prověřených“

(1) Viz [Marx 1971: 288]. Tamtéž Marx poukazuje na úlohu kapitálu při překonávání hranic tzv. přírodních potřeb těmito slovy: „Kapitál a práce jsou zde tedy k sobě v takovém poměru jako peníze a zboží; jsou-li peníze obecnou formou bohatství, zboží je jen substance, která vede k bezprostřední spotřebě. Ale kapitál, jako neúnavná snaha po všeobecné formě bohatství, žene práci až za hranice jejích přírodních potřeb a vytváří tak materiální prvky pro vývoj bohaté individuality, která je stejně všestranná ve své produkci jako ve své spotřebě a jejíž práce se už proto nejvíce jako práce, nýbrž jako plný rozvoj činnosti samé, v níž zmizela přírodní nutnost ve své bezprostřední formě; protože namísto přírodní potřeby nastoupila potřeba historicky vytvořená. Proto je kapitál produktivní; tj. je to podstatný vztah pro rozvoj společenských (výrobních) sil. Jako takový přestává až tam, kde rozvoj těchto výrobních sil samých naráží na hranice v kapitálu samém.“

v minulosti, a požaduje překonání „egocentrismu“ spjatého prý s nedostatkem smyslu pro hodnoty práce a zájem „společnosti“. [2] Tento požadavek změny hodnot, potřeb a životního stylu je ovšem v této podobě (a s jeho variantami se setkáváme i v Anglii, NSR a jinde) spjat s konzervativním politickým kursem reprezentovaným Reaganem, Thatcherovou a Kohlem. Jeho cílem je vyvolat větší ochotu přinést oběti kapitálu v zájmu zvýšení produktivity práce a zisků. Někteří také vyhlásují příchod „postmateriální“ epochy, a to v situaci, kdy rostoucí počet obyvatel této planety vinou imperialismu a jeho všeobecné krize se stále většími obtížemi uspokojuje své nejelementárnější potřeby [Dahrendorf 1983]. R. Aron tuto tendenci vyjádřil ve své úvaze nazvané *Demokracie je víc než blahobyť*, kde říká, že lidé budou muset „obětovat velmi mnoho, ne-li vše“, což v sobě navíc skrývá zlověstnou „výzvu k totální oběti“ v boji proti tzv. komunistické hrozbě [Strategie 1977: 23]. Všechny tyto výzvy k přeskupení hierarchie hodnot jsou výrazem toho, že kapitalismus není s to vymoženosti revoluce ve výrobních silách přetavit do podoby vyšší kvality života v celospolečenském měřítku, přičemž přes propastné sociální rozdíly „majetná třída a třída proletariátu představují totéž lidské sebeodcizení“ (K. Marx). Inovační procesy spjaté zejména s využitím objevů elektroniky, robotiky, kybernetiky, biotechnologie a informatiky nejen že neřeší antagonismy kapitalismu, ale právě naopak je prohlubují. Produkuje masovou nezaměstnanost, která má některé relativně nové znaky. Likviduje jednou provždy celé profese, a to zdaleka nejen dělnické. Postihuje technické, administrativní i ostatní zaměstnance, a to jak v sekundárním, tak terciárním a „kvartárním“ sektoru. Žádná konjunktura již ve většině případů zrušená pracovní místa neobnoví. Tak dochází k dalekosáhlé proletarizaci středních vrstev. Aniž by tedy bylo třeba uměle rozšiřovat definici dělnické třídy, vyvrací sám vývoj všeobecné krize kapitalismu tezi o „mizení proletariátu“. A tak nakonec A. Gorz, autor knihy nazvané tendenčně *A dieux au prolétariat*, v níž se „loučí“ s dělnickou třídou, v jiné své knize (napsané pod pseudonymem M. Bosquet) a nazvané *Critique du capitalisme quotidien*, shrnuje své zkušenosti z USA a dokládá na četných příkladech, jak se naopak rozšiřuje rezervní armáda dělnické třídy o inženýry a administrativní pracovníky četných průmyslových odvětví, postižených ireverzibilním rušením pracovních příležitostí. Fakt a hrozba výluky z práce vyvolává také určitou traumatizaci vědomí. Potvrzuje to výzkumná studie kolektivu vedeného Chombartem de Lauwe, v níž se uvádějí takové odpovědi respondentů: „Bez práce se člověk necítí být plnohodnotným. Když jsi propuštěn z práce, cítíš se vinen, aniž za to můžeš. Továrna už není místem, kde se žije. Je pouze méně vhodný prostředek než jiné, dostat peníze k životu, který začíná, když člověk práci opustí.“ To jsou ovšem také zárodky krystalizace antikapitalistického vědomí ve stále širších vrstvách pracujícího lidu [citováno z Terrail — Moynot 1976: 42—43]. Hrouť se mýtus o společnosti středního stavu a cibulovitý tvar sociální struktury se stále výrazněji přeměňuje v podobu pyramidy. Zpráva Římského klubu o elektronice je komentována tak, že na jejím základě se v průmyslově rozvinutých zemích předvídají v příštích „40—50 letech tucty, ne-li stamilióny strukturně zcela nebo přechodně nezaměstnaných“ [Der Spiegel 1982: 154]. Výzkumy potvrzují, že ztráta zaměstnání vyvolává u většiny postižených psychické deprese, a v oblastech s vysokým procentem nezaměstnanosti stoupá křivka sebevraždnosti. Dále se potvrzuje, že v longitudinálním pohledu

(2) Viz [Etzioni 1982]. Autor cituje výsledky výzkumu P. D. Yankelovitche, který zjistil, že 80% Američanů v různých stupních intenzity zastává novou egocentrickou mentalitu.

a s ohledem na širší okruh příbuzných či známých s nezaměstnaností „přichází do styku“ mnohonásobně větší počet lidí, než kolik je nezaměstnaných v určitém aktuálním řezu (v některých výzkumech se uvádí, že jde o 40 % dotázaných). V USA, jak konstatují autoři práce *Poverty*, se začíná rozvíjet odvětví „sociologie bídy“. Konstatuje se zde, že chudý člověk nevystupoval jako žádoucí objekt sociologických výzkumů v době konjunktury, protože tehdy pro jejich sponzory bylo zajímavé především „chování zaměstnaných lidí — konzumentů“. Nyní vystupuje do popředí problém bídy jako problém sociologický, ekonomický, politický a přímo ideologický [Roach — Roach 1972: 10]. Soudobá technika umožňuje rozšířit čas a prostor pro všestranný rozvoj osobnosti a vzájemné rozvíjení člověka člověkem ve směru nebývalého rozšlechťování lidských schopností, aktivit a potřeb. Přitom v současném kapitalismu je taková situace, že nejen oblast práce, ale postupně ve stále větším měřítku také *sféra volného času* se stala ohniskem rostoucího sociálního napětí, provázeného narkomanií, terorismem, kriminalitou a dalšími patologickými jevy. (3) Jeho překlenutí někteří spatřují ve stále tvrdším uplatňování zásady „laissez faire“ ve smyslu přenechání veškeré starosti o obstarání obživy v nedobrovolném volném čase „svobodnému“ vlastníku pracovní síly. Nechybí dokonce rady, aby se nezaměstnaní — po vzoru primitivních společností — ve „volném čase“ věnovali lovu, sbírání potravy a hrám. Neokeynesiánci doporučují státně zabezpečený program permanentního vzdělávání a určitý životní standard vyvážený obligatorní občasnou pracovní „protislužbou“. Bývalý západoněmecký ministr průmyslu K. Schiller na dosti reprezentativně zastoupené diskusi ke krizi hospodářské politiky nedávno prohlásil, že však stát dnes není s to svými prostředky se s nezaměstnaností vypořádat a jedinou nadějí je podněcování soukromého podnikání, které prý však problém zaměstnanosti stejně „nechá po určité době, která může být bez konce, viset ve vzduchu“ [Wirtschaftspolitik 1982: 60—61]. Přední představitel západoněmeckého svazu průmyslníků R. Altmann tamtéž charakterizoval současnou krizi kapitalismu takto: „Dnes stojíme všichni jako konciliium lékařů před pacientem, který upadá do stále těžší nemoci. Diagnóza ukazuje, že existuje mnoho příčin tohoto obrazu nemoci a také mnoho terapií. Jakmile by však tyto terapie byly aplikovány, bylo by po pacientovi. Proto se omezuje na vědeckou výměnu názorů na stav pacienta“ [Wirtschaftspolitik 1982: 101].

Aniž bychom podceňovali byt *omezené*, přesto však *možnosti* různých praktik dočasného podvazování krizového cyklu označovaných jako „crisis management“, nesporným zůstává, že jak kapitalistický systém sám, tak jeho buržoazní teoretická reflexe se zákonitě pohybuje v bludném kruhu. Výrazem toho je stále recidivující tematizace Tocquevilleova tvrzení, že uskutečňování rovnosti fatálně omezuje svobodu. Program a realita socialistických zemí systémově směřuje k vyrovnávání historicky vzniklých rozdílů mezi lidmi a sociálními skupinami v nerozlučné spojitosti s postupným rozšiřováním prostoru pro svobodný rozvoj všech individuů. Proces homogenizace je dialekticky spjat s individualizací, neboť budování společnosti, kde svobodný rozvoj každého jednotlivce je podmínkou svobodného rozvoje všech, zahrnuje ex de-

(3) V tomto procesu samozřejmě budou rostoucí měrou hrát roli computery a moderní komunikační a pedagogická technika. Těžiště se však nepřesune do vztahu člověk—computer, jak soudí K. Höffner [1983], když předpovídá zrod společnosti, kterou nazývá „Homuter-Gesellschaft“ (vzniklé spojením slov homo a computer). Computerisace každodenního života naopak urychlí a umožní, aby se do centra dostalo pěstování vztahů člověk—člověk, resp. člověk—společnost—člověk a ovšem také vztahů člověk—příroda ve smyslu Marxovy myšlenky o humanizaci přírody a „naturalizaci“ člověka.

finitione obojí. Na této cestě má také své místo vyvážená proporce mezi principy autority a autonomie (ve smyslu Engelsova vynikajícího článku *O autoritě*, otištěného původně italsky ve sborníku *Almanacco Repubblicano* z roku 1874). Nejde totiž o zrušení *všech* rozdílů mezi lidmi, neboť stejně všestranná emancipace všech teprve v celospolečenském rozsahu vyjeví neopakovatelnost a individuální specifiku každého jednotlivého člena společnosti.[4] V této souvislosti měl na mysli Marx vznik „světodějných individuí“ na místě dosavadních „lokálních individuí“, což ovšem vyžadovalo splnění dvou předpokladů: 1. přeměnu velké většiny lidstva v masu „nemajetných“ a 2. velké zvýšení rozvoje výrobních sil, bez něhož „by se všeobecně rozšířil jen nedostatek... a celé to staré svinstvo by muselo začít znovu“ [Marx—Engels 1958 : 48].

Konkretizace (a postupně i operacionalizace) této klíčové kategorie socialistického humanismu znamená hlubší rozpracování charakteristiky „světodějnosti“ v protikladu k tomu, co chápal Marx pod „lokální existencí“. Charakteristika světodějnosti individuí má své ukazatele a dimenze historické (časové), prostorové, informační, akční a jiné. Týká se například míry jejich uvědomělého podílu na utváření světového revolučního procesu, na pochopení vazeb mezi každodenní činností v místech s utvářením světových dějin („světodějná existence individuí, tj. existence individuí, která jsou bezprostředně spjata se světovými dějinami“ [tamtéž, s. 49]). Má dále svoji dimenzi prostorovou, která se týká míry pohybu a akčního pole individua, kterému spojení komunistické sociálně ekonomické formace s vymoženostmi moderní vědy a techniky rozevírá akční radius přesahující hranice měst, států, kontinentů, ba dokonce zahrnuje prvky pronikání do vesmíru s bytostně humanistickým zacílením. Dalším znakem světodějného individua je dimenze informační v širokém smyslu slova informace (zahrnujícího oblast vědy, techniky, umění a vlastně všechny sféry kultury materiální i duchovní). Světodějnost je také nerozlučně spjata s ideologickými a světonázorovými ukazateli spjatými s principy proletářského internacionalismu, socialistického vlastenectví a dalšími. Promítá se takto i do jednotlivých ukazatelů způsobu života, jako míra lokální omezenosti či světodějného zaměření životního stylu osobnosti, jeho hodnotových orientací, potřeb atd. Není například sporu o tom, že lokální existence jsou spjaty s prostou reprodukcí osobnosti a bludným kruhem stagnace potřeb zděděných, zatímco její překonání předpokládá zákonitě reprodukcí rozšířenou a cílevědomou kultivaci potřeb, a to v celospolečenském (a postupně koneckonců celosvětovém) rozměru.

Rozpracování všech těchto a dalších ukazatelů spjatých s přeměnou „lokálních individuí“ v individua světodějná a „empiricky univerzální“ je jedním ze základních předpokladů pro adekvátnější kategoriální vybavení příštích výzkumů nové společenské skutečnosti. Je současně základním předpokladem přesnějšího měření a hodnocení stupňů uskutečňování ideálu všestranné harmonicky se rozvíjející osobnosti v naší společnosti, směru a tempa této postupné inkarnace Marxova a Leninova programu, spolehlivějšího zjišťování údajů o tom, kde máme co činit se skutečným vývojem po spirále, kde se vývoj pohybuje v kruhu či kde snad dokonce probíhá v rozporu s programovými dokumenty komunistické strany po spirále regresivní.

Epochálním mezníkem a jedinou přístupovou cestou k přeměně lokálních individuí v osobnosti světodějné je vznik světové socialistické soustavy, která

(4) Na tento aspekt rozdílnosti v procesu sbližování podnětně upozorňuje Z. Fergeová ve své knize *A Society in the Making*. Hungarian Social and Societal Policy 1945—1975 [1979: 45].

je i v tomto klíčovém bodě především krokem k naplnění programových tezí Marxe a Lenina. Současně s tím však právě tento realizační akt vyjevuje obrysy některých nutných zpřesnění myšlenek z *Německé ideologie*, kde ještě Marx soudil, že „komunismus je empiricky možný jen jako čin vládnoucích národů provedený naráz a současně“ [tamtéž, s. 48]. Tohoto historicky podmíněného, dílčího momentu ve vývoji vědeckého komunismu zneužívají poslední dobou zejména odpůrci reálného socialismu, kteří se snaží postavit touto cestou Marxe proti Leninovi a marxismus proti jeho vlastnímu dějinnému uskutečňování. Společenská skutečnost zemí světové socialistické soustavy, ačkoliv má ovšem z planetárního hlediska své dočasné prostorové meze, však nepředstavuje nějaký „lokální komunismus“ v té podobě, jak jej kritizoval K. Marx, ale právě naopak. Dějiny uskutečňování idejí totiž neprobíhají podle formálně logických zákonů syllogismu, ale mají svoji rozporuplnou dialektickou povahu spjatou s mnohotvárnými peripetemiemi, zákrutami i dočasnými návraty a nahodilostmi na cestě prosazování dějinné nutnosti. To se týká také realizace principů rovnosti a svobody, které někteří buržoazní ideologové považují za neslučitelné.

O tomto procesu simultánního uskutečňování rovnosti a svobody v podmínkách socialismu bylo vědci socialistických zemí sneseno mnoho empirického materiálu, potvrzujícího také sbližování a internacionalizaci jeho sociálně ekonomických kontextů, daných kvalitou společenského zřízení zemí světové socialistické soustavy [viz F. Charvát {1980}].

Nejnovější výzkumy československých sociologů přinášejí další poznatky osvětlující vymoženosti socialismu, a to nejvýrazněji, pokud jde o vyrovnávání rozdílů mezi městem a vesnicí, českými zeměmi a Slovenskem, v procesu demokratizace vzdělání a kultury, jakož i v neposlední řadě na poli sociální politiky.

Zatímco na příklad v USA vnitrogenerační a mezigenerační profesní mobilita zůstala pozoruhodně konstantní v celém historickém období zachyceném výzkumy z roku 1962 a 1973 [Featherman—Hauser 1978], dospěli u nás P. Matějů a J. Večerník výzkumem sociální propustnosti [socialnaja tekučest', social fluidity] k závěru, že „přes určité výkyvy data ukazují základní tendenci mezigenerační sociální mobility v socialistických zemích, kterou není stabilita v historickém čase, nýbrž naopak zmenšování sociálních překlad, nezávisle na změnách v třídní a sociálně profesní struktuře populace“ [Matějů—Večerník 1983 : 192, 193].

Totéž se ještě plastičtěji projevuje v konfrontaci propustnosti školského systému v socialistických a kapitalistických zemích. Vývoj asociace mezi vzděláním syna a vzděláním otce v ČSSR a USA potvrzuje, že sociální propustnost vzdělávacího systému ve srovnání věkových kohort se v Československu zvětšuje a v USA zmenšuje. Přitom propustnost v USA (nehledě na „inflační“ vzdělávání) je mnohonásobně větší než v západoevropských zemích{5} [Matějů 1982].

(5) Pokud jde o západoevropské země, podává dobrou informaci zpráva skupiny expertů OECD publikovaná pod názvem *Plan Europe — l'éducation a-t-elle un avenir? L'économie politique des inégalités sociales et éducatives dans la société erupéenne* [1974]. Zde se konstatuje, že „zkušenosti posledních 20 let prudkého vývoje školství prokázaly meze vzdělání jako prostředku dosažení sociální rovnosti“ ... „Mezi elitními společenskými vrstvami existuje široký konsensus o odůvodněnosti a nutnosti institucionálně podporovat nerovnost.“ Zpráva dospívá k následujícím závěrům o školském systému v zemích OECD: existuje tu významný sociální výběr, defavorizované socioekonomické vrstvy dosahovaly horších výsledků bez ohledu na reálné schopnosti, přičemž zvýšení počtu zapsaných žáků neodstranilo, ale jen ještě zůstilo sociální a vzdělanostní rozdíly: „Lze předpovědět,“ praví se

Nejmarkantněji se vzestup propustnosti školské soustavy v ČSSR (střední a vysoké školy) projevuje v ženské populaci a na Slovensku. {6}

Mimořádně silným homogenizačním činitelem v ČSSR je sociální politika. Poměr spotřeby zabezpečované pracovními příjmy a příjmy sociálními je takový, že jedna třetina je dnes zabezpečována příjmy sociálními a prolongace dosavadních trendů by znamenala, že v roce 1990 by již jen polovinu svých potřeb hradili občané z pracovních příjmů. Tento trend, který by šel k posílení nivelizace a k oslabování tvorby zdrojů se v důsledku příslušných opatření stranických a státních orgánů uvádí na pravou míru.

V Československu se také zvlášť názorně vyjevuje vyrovnávání rozdílů v pracovních příjmech obyvatelstva. V tomto směru zaujímáme jedno z předních míst na světě. Proto také československé výzkumy citlivě signalizují dialektické rozpory vyrovnávacích procesů a naléhavost dobře uvážené, funkční diferenciaci pro plynulé a postupné uskutečňování principu rovnosti, které může být, jak známo, podvazováno i rovnostářstvím. Ukazuje se například, že neexistuje dostatečná korelace mezi pracovními příjmy rodin a mezi jejich materiální životní úrovní. Ve vývoji struktury peněžních příjmů obyvatelstva v rozmezí let 1960—1978 je rozložení takové, že došlo k poklesu podílu pracovních peněžních příjmů ve prospěch kategorie jiných příjmů, jež rostly průměrně o 9,8 % ročně, a sociálních příjmů, jež rostly průměrně o 6,6 % ročně. Do kategorie „jiné příjmy“ byly zahrnuty půjčky, dědictví, příjmy z úroků, výher a zjištěitelné vedlejší výdělečné činnosti občanů (honoráře). Tato položka vzrostla ze 7 mld Kčs na 39 mld ročně. Ve skutečnosti je ovšem tato část peněžních příjmů značně vyšší [Kodymová 1981].

Nesetkáváme se však jen s rovnostářstvím, ale také s tím, že vedle odměňování v zaměstnání dochází navíc k takovému přerozdělování národního důchodu, které je jen zčásti podloženo společensky užitečnou činností, ale v mnoha směrech odporuje socialistickému principu odměňování podle množství a kvality vykonané práce, jak to také bylo kritizováno na 6. zasedání ÚV KSČ. To oslabuje vazbu mezi výkonem a odměnou a přináší s sebou další negativní důsledky pro rozvoj socialistického způsobu života, vzhledem k tomu, že — jak to zdůrazňuje G. Winkler ve svých *Tezích k úkolům a funkcím marxisticko-leninské sociální politiky při formování rozvinuté socialistické*

ve zprávě, „že necháme-li situaci samému průběhu, mohly by se vyvinout v každé společnosti dva národy.“ Takový systém označují autoři nejen za „morálně nepřipustný“, ale také za „odsouzený ke krachu“ [Plan 1974: 41, 49, 121].

(6) Rozdíly mezi školským systémem v kapitalismu a socialismu ještě násobí to, co se v kapitalistických zemích označuje jako „skrytý životopis“ a onen skrytý censuz („cens caché“), který tu v životní praxi určuje životní běh lidí i po skončení studií, a to ve zdrcující většině případů podle sociálního původu. Větší pozornost než dosud je v této souvislosti nutno v komparacích věnovat *obsahu* školské informace, který se týká jádra věci: hlavní totiž není, že je třeba se učit, jednat a být, ale především *čemu* je třeba se učit, co je třeba dělat a *čím* je třeba být. Z tohoto hlediska není bez zajímavosti, jak a proč narůstá atraktivita socialistického způsobu života v některých kruzích na Západě. A. C. Michalos, vedoucí programu výzkumu sociálních indikátorů na univerzitě v Guelph (Ontario), ve své recenzi sborníku příspěvků přednesených na mezinárodní konferenci UNESCO v r. 1976 v Praze na téma *The Social Implications of the Scientific and Technological Revolution* [1982] byl zaujat ani ne tak důrazem kladeným na vědeckotechnický faktor, ale těmi příspěvky vědců ze socialistických zemí, které stavěly do popředí axiologické otázky hodnot a smyslu lidského života, které se prý podle Michalovy kritické sebeanalýzy „pro ty z nás, kdož po desetiletí jsme logickými pozitivisty, zdají být naprostým nesmyslem“. Problém vědeckosti je prý však „složitější, než většina soudí“. Odtud vyvozuje, že je více než oprávněné ptát se, co je „morálně dobré, ekonomicky výhodné — politicky správné“. Navíc uvádí, že takové otázky musí být kladeny, aby „badatel mohl vytyčit adekvátní vědecky použitelnou hypotézu“.

společnosti v NDR — pracovní aktivita je klíčem k dalším změnám celkového životního způsobu.[7] Cesta důsledného překonávání těchto nedostatků byla vyznačena v článku generálního tajemníka ÚV KSSS J. Andropova *Učení Karla Marxe a některé otázky výstavby socialismu v SSSR* [1983]. Jde zejména o uplatnění Marxovy myšlenky z jeho *Kritiky Gethajského programu*, která postihuje obecnější *dialektiku zprostředkování* provázející uskutečňování idejí v dějinách vůbec. Dosažení komunistické rovnosti předpokládá uplatnění omezeného „rovného práva“, které je ovšem — jak říká Marx — „co do svého obsahu právo nerovnosti jako každé právo“ [Marx—Engels 1950 : 19]. Překonání dělby práce v plném komunismu předpokládá v nižší fázi komunistické formace (tj. v socialismu jako „neplném“ komunismu) upevňování socialistické dělby práce, cesta ke komunistické samosprávě předpokládá upevňování socialistické státnosti spočívající v růstu společensky prospěšné aktivity lidových mas na správě všech věcí. Ve skutečnosti nemáme co činit s nějakým schématem, v němž by prostředek a cíl byly metafyzicky odtrženy a jedno prostě následovalo za druhým. Jde o vzájemné prolínání prostředku a cíle, představující dialektickou jednotu protikladů. Zásadní význam tu má kategorie sociálně historického času a konkrétní podmíněnost uvedených rozporů. „Musíme si jasně uvědomovat, zdůraznil v této souvislosti generální tajemník ÚV KSSS J. Andropov, kde jsme. Předbíhat znamená vytyčovat nereálné úkoly; zastavovat se jen na tom, čeho jsme dosáhli, znamená nevyužívat všechno, co máme k dispozici. Vidět naši společnost v reálném pohybu se všemi jejími možnostmi a potřebami — toho je dnes zapotřebí“ [Andropov 1983].

Literatura

Andropov, J.: *Učení Karla Marxe a některé otázky výstavby socialismu v SSSR*. Rudé právo 1983, 24. II.

(7) V souladu s Marxovými myšlenkami o nutnosti důsledného odměňování podle množství a kvality vykonané práce nutno ve všech sférách života vyvozovat praktické důsledky z toho, že kategorie výkonu není nějakým „elitářským“ pojmem. Představuje objektivní měřítko, které v odstupňované míře rozlišuje nikoli *mezi* třídami a sociálními skupinami, ale *uvnitř nich*. Z tohoto hlediska je také třeba současnou fázi komunistické formace charakterizovat jako „společnost růstu a výkonu v nejlepším humanistickém smyslu na základě našich osvědčených socialistických principů“ [Koziolek 1981]. Nutno přitom bedlivě rozlišovat mezi oprávněným důrazem na uplatňování socialistického principu odměňování podle množství a kvality vykonané práce a mezi fetišizací mechanismů rozdělování, která souvisí s obecnější iluzí o jakési čaromoci zbožné peněžních vztahů, působící jakoby nezávisle na kvalitativní odlišnosti kapitalistické a komunistické sociálně ekonomické formace. I pro podmínky socialistické společnosti ovšem platí, že prvořadý význam v reprodukčním procesu má rozvoj výroby a nikoli způsob rozdělování, jenž však vykonává významný — pozitivní či negativní — zpětný vliv. Proto také rozhodující zdroje pro zvyšování úrovně a kvality spotřeby nutno hledat v růstu produktivity práce. Platí leninská teze, že je to konečkonců produktivita práce, která s definitivní platností rozhoduje o vítězství nového společenského řádu nad starým. Nelze také ztrácet ze zřetele, že v této soutěži má socialismus v technicky rozvinutém kapitalismu protivníka, který za zády prohlubující se a pro něj dlouhodobě neřešitelné krize usiluje o přezbrojení své materiálně technické základny cestou inovací vyvolaných nejnovějšími objevy moderní vědy. I zde ovšem socialismus razí novou, vlastní trasu utváření, kultivace a uspokojování potřeb, která předpokládá jak transformaci potřeb, tak předstih rozvoje výrobních prostředků, který jediný je s to tyto vskutku rozvojové lidské potřeby naplnit. Za těchto okolností nelze ustupovat takovým spotřebním tlakům, které tento typ rozvoje ohrožují a jež někdy vedou k tomu, že věcná vybavenost sféry domácnosti a volného času je v některých případech při všech známých nedostacích relativně modernější než materiálně technická úroveň řady našich výrobních závodů a ostatních pracovišť.

- Aron, R.: *Société industrielle, idéologie, philosophie*. Paris, Preuves 1965.
- Dahrendorf, R.: *Life Chances. Approaches to Social and Political Theory*. The University of Chicago Press 1979.
- Etzioni, A.: *An Immodest Agenda: Rebuilding America Before the 21st Century*. New York, Mac Graw-Hill Book Co. 1982.
- Ferge, Z.: *A Society in the Making (Hungarian Social and Societal Policy) 1945–75*. London, Penguin Books 1979.
- Fourastié, J. — Bazil, B.: *Le Jardin du Voisin. Essai sur les inégalités en France*. Paris. 1980.
- Fourastié, J.: *Les trentes glorieuses — ou la révolution invisible*. Paris, Fayard 1979.
- Friedrichs, G. — Schaff, A.: *Auf Gedeih und Verderb — Mikroelektronik und Gesellschaft*. Bericht an den Club of Rome. Wien, Europaverlag 1982.
- Höffner, K.: *Die neue Bildungskrise*. Stuttgart 1983.
- Charvát, F.: *Kontexty sblížování a sblížování kontextů*. Praha, ÚFS ČSAV 1980.
- Kodymová, R.: *Analýza peněžních příjmů a výdajů obyvatelstva v letech 1960–1978*. Praha, Výzkumný ústav plánování a řízení národního hospodářství 1981.
- Koziolek, H.: *Sozialismus und wissenschaftliche Revolution*. Berlin 1981, 20.–22. V. (materiál mezinárodní teoretické konference).
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 6*. Praha, SNPL 1953.
- Marx, K.: *Grundrisse, sv. I*. Praha, Svoboda 1971.
- Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953.
- Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy, sv. II*. Praha, Svoboda 1950.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy, sv. 3*. Praha, SNPL 1958.
- Matějů, P.: *K některým souvislostem mezi demokratizací vzdělání a vývojem vzdělanostní mobility v ČSSR*. Praha, ÚFS ČSAV 1982 (nepublikováno).
- Matějů, P. — Večerník, J.: *Vývoj sociální mobility v socialistických zemích*. Sociologický časopis 1983, č. 2.
- Plan Europe — *l'éducation a-t-elle un avenir? L'économie politique des inégalités sociales et éducatives dans la société européenne*. Bruxelles 1974.
- Roach, L. — Roach, J. K. (Eds.): *Poverty*. London, Penguin Books 1972.
- Schoeck, H.: *Der Neid. Eine Theorie der Gesellschaft*. Berlin 1976.
- Schoeck, H.: *Das Recht auf Ungleichheit*. München—Berlin, Herbig 1979.
- The Social Implications of the Scientific and Technological Revolution*. Paris, R. S. Cohen ed. 1982.
- Der Spiegel*. 1982, Nr. 7.
- Strategie der Feigheit*. Red.: G. K. Kaltenbrunner. Freiburg — Basel — Wien 1977.
- Terrail, J. P. — Moynot, J. L.: *Produktion der Bedürfnisse und Bedürfnisse der Produktion*. Berlin, Akademie Verlag 1976.
- C. F. Freiherr von Weizsäcker: In: *Wachstum und Lebenssinn — Alternative Rationalitäten*. Bergedorfer Gesprächskreis zu Fragen der freien industriellen Gesellschaft. Hamburg — Bergedorf 1978.
- Wirtschaftliche Probleme einer „postindustriellen Gesellschaft“*. In: L. Kern, *Probleme der postindustriellen Gesellschaft*. Köln 1976.
- Wirtschaftspolitik in der Krise? Vereinigte Staaten, Grossbritannien, Frankreich, Bundesrepublik Deutschland*. Bergedorfer Gesprächskreis zu Fragen der freien industriellen Gesellschaft. Hamburg — Bergedorf 1982.

Резюме

И. Филипец: Некоторые импульсы учения Маркса для исследования образа жизни в современном мире

Подход Маркса к образу жизни в отличие от буржуазных социологических концепций является имманентно диалектическим и историческим. Социалистический образ жизни как выражение постепенной реализации марксистско-ленинской программы в противоречии с утверждением К. Поппера также выступает не как состояние замкнутости, а как движение, открытое по отношению к таким изменениям общественного субъекта и его детерминантов, какие не имеют аналогии в истории. В отличие от буржуазных представлений о неизменной сущности человека, марксизм усматривает видообразующий фактор в трудовой деятельности, которая, однако, меняет человеческую «естественность» и в то же время устремляется к своему самоустранению в рамках преодоления традиционного разделения труда. Марковский идеал человека, представляющий одновременно инструмент и цель формирования социалистического образа жизни, также не является, как утверждают наши противники, каким-то эсхатологически понимаемым

состоянием, а является диалектическим проектом, неустанно проверяемым и развиваемым в ходе своего осуществления. Переменный характер некоторых традиционных социальных феноменов имеет принципиальное значение для разработки научных концепций сравнительных исследований типа «капитализм—социализм», где одни и те же термины часто обозначают социальные факторы, качественно отличающиеся по своему содержанию, значению и функциям. Это касается, например, государства, собственности, труда, классов и ряда других категорий. В последних работах буржуазных социологов отмечается расхождение между надеждами, вкладываемыми в научно-технический прогресс в пятидесятые годы, и между кризисным характером и содержанием жизни в современном капитализме. Такие авторы, как Фурастье, Арон, Дарендорф, Этциони и пр. призывают либо реабилитировать традиционные ценности прошлого, либо перестроить ценностные иерархии; то и другое является выражением несовместимости капиталистического типа рациональности с обеспечением реального смысла жизни и развитием личности в масштабах всего общества. Бурное развитие техники в главных капиталистических странах обнажает всю диалектику кризиса, выявляющего контуры материальных предпосылок ликвидации разделения труда и в то же время обостряющего антагонизмы всей социально-экономической системы, устремляющейся к своей гибели. Инновационные процессы здесь порождают массовую безработицу, ведущую к необратимой ликвидации целых профессий и к тому, что проблема нищеты начинает выступать на передний план в качестве социологической, экономической и идеологической проблемы (Роуч). Не только область труда, но и сфера принудительного свободного времени становится таким образом очагом растущих социальных напряжений. Не желая недооценивать пусть ограниченные, но все же кое-какие возможности приемов, называемых «crisis management», мы должны констатировать, что все более очевидно, что буржуазная социально-экономическая система и ее теоретическое отражение находятся в зачарованном кругу.

Автор статьи анализирует затем этот факт на понимании взаимоотношения социального равенства и свободы, неустанно выдвигаемого буржуазной социологией в духе тезиса Токвилля, будто бы осуществление равенства неизбежно ограничивает свободу. Программа и реальная действительность социалистического образа жизни, напротив, ведут к выравниванию исторически возникших различий между людьми в неразрывной связи с постепенным расширением простора для свободного развития всех членов общества. Процесс гомогенизации здесь диалектически связан с индивидуализацией, но в духе марксовского предсказания «всемирноисторических индивидов» вместо прежних «локальных» индивидов. Из новейших достижений исследований чехословацких социологов вытекает, что в СССР наиболее выразительный прогресс достигнут в сглаживании различий между городом и деревней, чешскими областями и Словакией, в процессе демократизации образования и культуры, равно как и в области социальной политики. Однако, эти огромные исторические завоевания и преимущества социализма одновременно содержат некоторые диалектические противоречия, сигнализирующие о необходимости тщательно продуманной функциональной дифференциации и конкретно обусловленного осуществления принципа равенства, которое может лишь тормозиться преждевременными нивелизационными мерами. Так например, выявляется недостаточная корреляция между трудовыми доходами семей и их материальным жизненным уровнем. Мы сталкиваемся также с таким перераспределением национального дохода, которое противоречит социалистическому принципу оплаты по количеству и качеству труда. Путь последовательного преодоления этих недостатков намечен в статье Ю. Андропова «Учение К. Маркса и некоторые вопросы строительства социализма в СССР». Речь идет, в частности, о применении идеи Маркса, высказанной им в «Критике Готтской программы», постигающей более общую диалектику опосредствования, сопровождающую осуществление идей в истории. Принципиальное значение здесь имеет категория социально-исторического времени и конкретная обусловленность противоречий между средствами и целями, представляющих диалектическое единство противоположностей.

Summary

J. Filipec: On Some Incentives Arising from Marx's Work for the Research of the Way of Life in the Present World

In contradiction to bourgeois sociological conceptions, Marx's approach to the way of life is intrinsically dialectic and historical. Also the socialist way of life as an expression of the gradual realization of the Marxist-Leninist programme does not manifest itself — contrary to Popper's statements — as a state of closeness but

as a movement open to changes of the social subject and its determinants that are unprecedented in history. In contrast to bourgeois notions about the unchanging substance of man, Marxism sees the genus-forming factor in working activity which, of course, changes human „nature“ and simultaneously makes for its self-destruction within the framework of overcoming the traditional division of labour. Marx's ideal of man, who is simultaneously the tool and the goal of the formation of the socialist way of life, is no eschatologically conceived state (as our opponents put it) but a dialectical project, systematically verified and developed in the course of its implementation. The variable form of some traditional social phenomena is of fundamental significance for the scientific conception of comparative researches of the capitalism-socialism type where the same terms frequently denote social factors of qualitatively different contents, meanings and functions. This concerns, for instance, the state, ownership, work, classes, and a great number of other categories. Most recent works produced by bourgeois sociologists reflect the discrepancy between the hopes placed on scientific and technological progress in the fifties and the crisis character and content of life in present-day capitalism. Authors like Fourastié, Aron, Dahrendorf, Etzioni, etc., either call for the rehabilitation of traditional values of the past or advocate a new regrouping of the value hierarchy, all of which is an expression of the incompatibility of rationality of the capitalist type with a meaningful fulfilment of life and the development of personality on an all-social scale. The rapid development of technology in the most advanced capitalist countries lays bare the whole dialectics of the crisis which indicates the contours of material preconditions for abolishing the division of labour, and simultaneously intensifies the antagonisms in the entire socio-economic system heading for its extinction. Here innovation processes produce mass unemployment in consequence of which whole professions are being wound up and the problem of poverty is coming to the fore as a sociological, economic and ideological problem (Roach). Hence it is not only the sphere of work but also the sphere of enforced leisure that are becoming the foci of growing social tension. Without underestimating the possibilities, however limited, of practises designated as „crisis management“, it appears more and more clearly that both the bourgeois socio-economic system and its theoretical reflection are moving in a vicious circle. The paper goes on to analyze this fact in reference to the conception of the social equality-liberty relation which is repeatedly brought forward by bourgeois sociology in the sense of Tocqueville's thesis stating that the realization of equality is doomed to curtail liberty. On the other hand, the programme and the reality of the socialist way of life lead to the elimination of historically arisen interhuman differences, in inseparable connection with the gradual expansion of the space for the independent development of all the members of society. Here the homogenization process is dialectically connected with individualization, of course in the spirit of Marx's prediction of „epoch-making individuals“ who are to replace the present „individuals of local importance“. It follows from the most recent research results obtained by Czechoslovak sociologists that, in Czechoslovakia, most marked progress has been achieved in abolishing the inequalities between town and country. Czech countries and Slovakia, in the democratization process in education and culture, as well as in the field of social policy. For sure, these great historical achievements and advantages of socialism also involve some dialectical contradictions signaling the urgency of a well-considered functional differentiation and a concretely conditioned realization of the equality principle: and this could be tied up by untimely levelling measures. Thus, for instance, an insufficient correlation between the earned income of families and their material living standard has been ascertained. We may also meet with such a redistribution of national income which is contrary to the socialist principle of rewarding in accordance with the quantity and quality of work performed. The way of consequentially overcoming these drawbacks was outlined in J. Andropov's article K. Marx's Doctrine and Some Issues of Building Up Socialism in the USSR. Particular attention is devoted to the application of Marx's idea expounded in his Criticism of the Gotha Programme, expressing the more general dialectics of mediation accompanying the actualization of ideas in history. Here the category of sociohistorical time and the concretely conditioned nature of contradictions between means and goals, representing the dialectical unity of contradictions, are of paramount importance.